

2° *Naturæ Dei repugnat*, quia nihil corporeum aut divisibile in Deo reponere licet. Atqui spatium est quid corporeum et divisibile; nam corpora recipit, et majus vel minus dicitur, pro majori vel minori eorum numero.

175. Assertio 4° : *Falsa est opinio quæ spatium cum ipso corpore confundit.*

Probatur quia idem non est id quod continet, et id quod continetur. Atqui spatium recipit et continet corpora. Ergo aliud est ab ipsis corporibus. Cartesianum igitur systema in eo præcipuè peccat, quòd spatium *internum* ab *externo* minimè secernit.

176. § IV. — **Declaratur veritas sententiæ scholasticæ de naturâ spatii** (1).

1° *Sententia scholastica respondet notioni hominum communi de spatio.* Omnes enim habent spatium veluti *receptaculum* quoddam quod corpora contineat. Porrò, experientiâ teste, hoc ordine cohærent secum diversa corpora, ut alia in aliorum dimensionibus recipiantur. Ergo quodque corpus receptaculum ac spatium suum habet in dimensionibus alterius corporis, ipsum primò ambientis. — Ac si corpus aliquod fingeretur unicum aut separatum ab aliis, ipsum sibi receptaculum esset, in quantum ejus substantia in propriis dimensionibus contineretur.

2° *Respondet origini notionis de spatio.* — Notionem spatii adquirimus ex motu corporum, cum ea ex loco in locum ferri atque alia aliorum loco succedere inspicimus. Nam inde cogitamus receptaculum aliquod in quo recipiantur sibi que succedant. Porrò hoc sibi vult sententia aristotelico-scholastica (Cf. Arist. *Physic.* l. IV, c. 2, § 1, 2; c. 4, § 8; c. 4, 6, § 27).

3° *Respondet modo quo spatium metimur.* Probatur quia cum alicujus corporis spatium metiri volumus, metimur distantias quæ vigent inter superficies alterius corporis

(1) Cf. *Le Kantisme et le Positivisme*, c. 4, p. 46-49.

ipsum primò ambientis, vel quæ inter partes extremas superficierum hujus corporis inveniuntur.

177. Corollarium. Ex dictis circa spatium *particulare*, colligere licet definitionem spatii *universalis*, quod nihil aliud est nisi dimensiones *omnium* corporum ex quibus mundus componitur, abstractione intellectûs *simul* acceptæ, vel etiam, *corporum omnium complexio*, quatenus alia in aliis recipiuntur et continentur, *mediantibus mutuis dimensionibus.*

ARTICULUS VI

De tempore.

Ad categoriam *quando* declarandam tria præstare oportet, scilicet 1° varias opiniones recensere, 2° falsas repudiare, 3° veram probare.

§ I. — **Recensentur variæ opiniones de naturâ temporis.**

178. Quoniam tempus et spatium inter multiplex analogia est, similia de tempore et spatio systemata protulère philosophi, quæ ad quatuor etiam classes revocari possunt.

I. Kantius voluit notionem temporis esse *a priori* inditam et merè *subjectivam* repræsentationem, quâ successiva animi nostri phænomena percipimus. — Leibnitzius autem putavit tempus esse *ordinem successivorum*, quatenus *successivorum.*

II. Gassendi dixit tempus esse incorporeum quiddam, improductum et independens, quod intelligimus fluxisse ante creationem mundi, fluere nunc, ac fore ut flueret, etiamsi mundus in nihilum redigeretur.

III. Newton, Clarke aliique tempus habent ut infinitum æternumque; quod ab æternitate Dei non secernunt.

IV. Scholastici, post Aristotelem (*Phys.*, l. IV, c. 14-21) temporis naturam profundius scrutati sunt; quorum sententia fusiorem descriptionem exigit.

179. Tempus in *duratione* quadam consistere nemo est qui non videat. Porrò duratio idem est ac *perseverans aut continuata entis existentia*; quocirca totuplex erit durationis

genus, quotuplex modus quo entis cujuscumque existentia permanere poterit. — Jam triplici ratione alicujus entis existentia perseverare potest: — 1° enim Deus, utpote ens quoad omnia necessarium, omnem a se excludit mutationem ac motum et *absolutâ* pollet *æternitate*. — 2° Entia spiritualia, ut angeli, immutabili substantiâ gaudent, sed habent existentiam successivam et successivas operationes. In ipsis igitur mutatio accidentalis est et ad affectiones terminatur. Dicuntur mensurari *ævo*.

3° Corpora autem non tantum quoad accidentia, verum etiam quoad substantiam mutationi subjacent. Quum enim ex partibus componantur, dissolvi quoque possunt. Propterea esse corporum, utpote corruptibile, *tempore* mensuratur.

Porro anima humana *medium* locum tenet inter Angelos ac res inferiores, et, ut dicit S. Thomas, « mensuratur *tempore*, secundum esse quo unitur corpori, quamvis, prout « consideratur ut substantia quædam spiritualis, mensuratur *ævo* (*Qq. dispp. de Pot.*, q. 3, a. 10, ad 8).

Quæ quum ita sint, *æternitas est duratio entis utcumque immobilis*; *ævum est duratio entis permanentis, quod accidentalem mutationem patitur*; tempus verò est numerus et mensura motus secundum prius et posterius. (Cf. S. Th., 1^a, q. x).

180. *Explicatur definitio temporis.* Quærendum est: 1° quo sensu motus hic sumatur? 2° quo sensu tempus sit mensura motus secundum prius et posterius?

Ad 1um dicendum est motum in quadruplici sensu usurpari solere, nimirum *latissimè*, ad designandam quamlibet operationem; *latius*, ad designandam quamlibet actionem successivam; *minus latè*, ad designandam mutationem seu alterationem quamdam *sensibilem*; *strictè* demum, ad designandum motum *localem* rerum corporearum. In præsentia motus in 3^a et in 4^a significatione tantum accipitur.

Ad 2um dicendum est tempus a motu non *realiter*, sed *ratione* tantum distingui. Nam definitur mensura motus per modum numeri; sed numerus *numeratus* non realiter distinguitur a rebus numeratis.

At motus partes sunt successivæ simul et continuæ, cum motus ipse continuitate perfruatur. Itaque tempus concipi debet ut *quantitas successiva*, sed *continua*, cujus diversæ partes *communi* vinculo copulantur.

Porro, tres partes in tempore numerantur, *præteritum*, *præsens* et *futurum*. Præteritum et futurum sunt *extrema* temporis, et in *instanti* secum religantur; quod quidem munus instanti apprimè convenit, quatenus est præteriti *finis* et *initium* futuri. — Hujus etiam muneris gratiâ, instans sive *nunc*, temporis rationem habet, quia licet ipsum prius ac posterius non habeat, tamen præteritum et futurum inter se conjungit. Præteritum enim et futurum, nisi jungerentur in *instanti*, ratione temporis destituerentur, quoniam ipsis continuitas deesset. « Ejusdem est rationis, ait D. Thomas, tempus componi ex *nunc*, et lineam ex punctis. » (*In II Sent.*, dist. 37, q. 3, a. 3, sol.).

Nec tamen putes *nunc* ita esse præsens, ut nullo modo fluat; fluit certè, siquidem est motus, ac nisi flueret, non tempus jam foret, sed æternitas. Nihilominus, si mutatur quoad *modum* se habendi, secundum *substantiam* idem remanet. Cum enim tempus motui respondeat, instans respondere debet corpori quod movetur. Atqui corpus motum in toto motus decursu manet idem quoad substantiam, licet quoad modum immutetur. Instans ergo est sicut *mobile* currens, quod successivè se habet ad varias lineæ partes, ac modò in eâ, modò in istâ invenitur.

181. Tempus dividitur 1° in *internum* et *externum*; tempus internum est mensura seu numerus diversarum affectionum corporis alicujus *absolutè* spectati, quatenus aliæ priores, aliæ posteriores existunt. Tempus externum est mensura seu numerus affectionum alicujus corporis, quatenus ad *motum* astrorum et præsertim solis comparantur; sic dicitur etiam *ætas*.

Dividitur 2° in *particulare* et *universale*, prout est mensura motuum alicujus entis individui, vel numerus omnium motuum ab initio usque ad præsens existentium, imo usque ad finem mundi futurorum.

§ II. — Refelluntur falsa circa naturam temporis systemata.

182. Assertio 1^a: *Falsum est systema Kantianum.*

1° *Falso innititur fundamento*, in eo scilicet quòd successio rerum a nobis haud posset percipi, nisi notio temporis præconcepta inesset animo. Porrò, non tantum successionem rerum sine præconceptâ temporis notione advertere possumus, verum etiam, experientiâ teste, ideo notionem temporis adquirimus, quòd res extra nos sibi succedentes videmus.

2° *Sensui communi et experientiæ adversatur*, quum exhibet tempus ut quid merè ideale et phænomenicum; nam nemo non videt res ipsas externas in tempore esse et ab eo mensurari.

183. Assertio 2^a: *Falsum est systema Leibnitianum.*

1° Ordo successorum essentiam temporis constitutam præsupponit, nedum constituat. Enimvero, sicut non datur ordo coexistentium, nisi præsupposito spatio, ita nec ordo successorum, nisi præsupposito tempore. Non enim certo res ordine coexistere aut sibi succedere concipiuntur, nisi quia proprium spatium ac tempus sortitæ sunt.

2° Tempus est motus *uniformis et continuus*. Sed neutrum dici potest, admissâ opinione Leibnitzii. — *Non 1um*; quia tunc tempus consistit in qualicumque successione quæ afficit operationes vel affectiones alicujus entis etiam spiritualis. Porrò in eodem homine, nunc citius, nunc morosius sibi succedunt diversæ cogitationes, et vel repens corripuntur, vel protrahuntur longius; idque a fortiori verum est de variis hominibus. Quocirca si tempus ex cogitationum successione acciperetur, nulla hominibus *communis* norma suppeteret ad mensurandum prius et posterius in tempore. — *Non 2um*; quia existit ordo inter quantitates etiam *discretas*, quæ nisi communi unoque vinculo colligentur, a continuo temporis fluxu alienæ sunt.

184. Assertio 3^a: *Falsa est opinio quæ tempus in æternitate Dei reponit.*

1° *Falso innititur fundamento*, nimirum in confusione temporis realis cum tempore imaginario. Sanè quidem tempus, si solâ imaginatione spectetur, exhibet aliquid nullis limitibus circumscriptum. At verò tempus *reale* inest rebus creatis, eosdemque ac ipsæ habet limites.

2° Æternitas Dei in immobili consistit quiete, tempus contra in indesinenti motu vel fluxu.

185. Assertio 4^a: *Absurdum est systema Gassendi.*

Falso innititur fundamento, nempe 1° in confusione temporis realis et imaginarii, et 2° in ridiculâ fictione quâ supponitur mundum a Deo creari haud potuisse, nisi in præexistente duplici receptaculo, ut certo spatio contineretur, et certo tempore inciperet fluereque. Ast autem cum ipso mundo tempus perinde ac spatium creatum est. (Supra, n. 173).

186. § III. — Declaratur veritas sententiæ scholasticæ de naturâ temporis (1).

Prob. 1° ratione. Non enim est tempus sine motu aliquo, nec motus ullus sine fluxu, nec fluxus ullus, nisi prius et posterius includat. Ergo tempus duo præ se fert, motum nempe, et prius ac posterius in motu. Hoc autem sibi vult definitio scholastica: Tempus est *mensura seu numerus motûs secundum prius et posterius*. — Accedit quòd sententia scholastica, et hæc quidem sola, sincerum discrimen statuit inter durationem Dei, substantiarum spiritualium et corporalium.

2° *Experientiâ*; propterea quòd optimè respondet *origini* notionis temporis in animo nostro, necnon modo secundum quem illud *metimur*.

Constat 1um, quia nonnisi ex motu ad notionem temporis assurgimus, et ex eo quidem motu qui prius nobis occurrit, estque continuus et uniformis. Porrò primùm occurrit nobis motus rerum corporearum, idemque continuus est et uniformis maximè. — Quare D. Thomas: « Tempus consequitur

(1) Cf. *Le Kantisme et le Positivisme*, c. 4, p. 49-52.

motum localem; unde non mensurat nisi ea quæ aliquantulum sunt in loco. » (*Cont. Gent.*, l. II, c. 96).

Constat 2^{am}, quia ut notat Aristoteles, ideo tempus in quo dormimus, non possumus advertere, quòd nullum tunc motum fluxumve percipimus. Unde conjungere haud licet instans in quo a somno excitamur, cum instanti in quo somno correpti sumus; nam inter utrumque motus continuitas nobis percepta non fuit. — *Hinc* etiam est cur *longum* nobis videatur tempus, si dolore, *breve* autem, si gaudio afficiamur. In priore enim casu, motus alienos nostrosque singulos advertimus ac numeramus; in posteriore autem, mentem nostram motus hi præterlabuntur, quia nos lætitiæ sensus occupat.

187. Corollarium. Ex dictis sequitur notionem temporis esse quidem *objectivam*, quatenus *fundamentum* habet in motu rerum, sed includere quoque elementum *subjectivum*, quatenus *completur* per actum intellectus numerantis prius et posterius. Ad rem D. Thomas: « *Esse* rerum numeratarum non dependet ab intellectu; unde nec numerus rerum ab intellectu dependet, sed solum ipsa *enumeratio* quæ est actus animæ, ab intellectu dependet. » (In IV *Phys.*, lect. 23) (1).

ARTICULUS VII

De situ et habitu.

Duplicem situs et habitus categoriam eodem capite et breviori calamo tangimus, quum sit infrequentioris usus in philosophiâ.

§ I. — De notione ac divisione situs.

188. 1° Situs definitur *accidens superveniens corpori ex ordinatione partium ejus in loco*: v. g., si Paulus dicatur *sedere*,

(1) Et rursus: « Motus non habet esse fixum in rebus, nec aliquid invenitur actu in rebus de motu, nisi quoddam indivisibile (præsens). Sed totalitas motus accipitur per considerationem animæ comparantis priorem dispositionem mobilis ad posteriorem; sic igitur et tempus non habet esse extra animam, nisi secundum suum indivisibile. Ipsa tamen totalitas

vel stare. — Quamobrem, *situs* ab *ubi* distinguitur; ubi enim simpliciter denotat aliquid esse in loco, situs autem denotat *specialem modum* quo aliquid est in loco, et præ se fert *ordinem* quem partes corporis in loco habere possunt.

Porro categoria situs *positionem* etiam comprehendit, tametsi per posterius et secundariò. Hæc enim propriè significat partium relationem in *ordine ad se*; v. g., ordinem quem caput, manus et pedes inter se habent; dum situs primariò dicit ordinationem partium in loco.

189. 2° Situs dividitur in *absolutum et relativum*, prout spectatur in aliquo tantum corpore, vel in ordine ad alia.

Situs absolutus est vel *naturalis*, vel *arbitrarius*, vel etiam *violentus*: v. g., naturalis est situs quo habet homo caput erectum, arbitrarius quo sedet vel genuflectit, violentus quo ejus corpus invertitur.

Quamvis, ex dictis, situs corporum *proprius* sit, tamen ob *analogiam* rebus spiritualibus et ipsi Deo accommodari solet. Quà ratione, ut notat D. Thomas, « Deus dicitur *sedens* propter suam immobilitatem et auctoritatem, et *stans* propter suam fortitudinem ad debellandum omne quod adversatur ei. » (1^a, q. 33, a. 1, ad 4).

§ II. — De habitu.

190. Habitus ab *habendo* nomen ducit. Definiri potest *accidens quod resultat in corpore ex circumpositione vestium, armorum, vel cujusvis ornamenti*: v. g., indui talari veste, aut redimiri coronâ.

Quare, ad habitum constituendum oportet aliquam substantiam alteri, vestis vel ornamenti instar, adjacere. Nam mutua hæc adjacentia alterius substantiæ ad alteram est aliquid accidentale. — Habitus autem nec est corpus vestitum, nec vestis corpori adjacens, sed ipsamet vestis ad vestitum circumpositio; ut enim ait S. Thomas, « inter habentem in-

temporis accipitur per ordinationem animæ numerantis prius et posterius in motu. » cf. *Dist.* 19, q. 5, a. 1, in I *Sent.*

« dumentum, et indumentum quod habetur, est habitus me-
« dius. » (1^a 2^a, q. 49, a. 1, c).

ARTICULUS VIII

De actione et passione (1).

191. Quum actionis et passionis categoria et theoria de causis maximi sint momenti, multasque moverint et moveant hodie inter philosophos discordias, de his diligentiori curâ disserere operæ est; quod ut præstetur, dicemus : 1° de notionem et divisionem actionis; 2° de notionem causæ et principii; 3° de principio causalitatis, quod rationem causæ sequitur; 4° de generali causarum divisione; 5° de variis speciebus causæ efficientis; 6° de subjecto causæ efficientis; 7° de causâ finali ejusque speciebus; 8° de fortunâ, casu et fato.

§ I. — De notionem et divisionem actionis.

192. I. Actio, si spectetur in universum, est illud quo aliquid constituitur operans.

Si autem definiri velit, prout inest creaturis, est *accidens quod causæ cuiusdam advenit cum constituitur in actu aliquid efficiens* : v. g., intelligere, loqui. — Passio est *accidens quod recipit actionem causæ efficientis*; v. g., moveri, secari. Aliis verbis, actio dici potest exercitatio potentie activæ, et passio exercitatio potentie passivæ. — Actio vocatur adhuc a Scholasticis *actus secundus* essentiae, utpote qui præsupponat existentiam, quæ est *actus primus* essentiae. — Eam porro, in creaturis, esse merum accidens, probavimus supra (n. 119).

193. II. Porro vel *effectus* actionis in ipso agente remanet, vel egreditur ab agente ad aliquid extrinsecum. Si prius, actio dicitur *immanens*; si posterius, *transiens*. Itaque actio immanens nihil producit ad extra, sed tota in agente exercetur

(1) Cf. *Le Kantisme et le Positivisme*, c. 6, *La cause*.

ipsumque duntaxat perficit : v. g., sentire, intelligere. Actio *transiens* producit aliquid ad extra, proindeque non in agente, sed in patiente exercetur, quod etiam perficit : v. g., calefacere, scribere, aliaque id genus.

192. *Existere* autem duplex istud actionis genus cum observatio externa, tum conscientia ipsa cuique testatur.

Attamen Leibnitzius actionem *transeuntem* impossibilem esse decrevit (*Monadol.*, p. 703, n. 7), tum quia in illâ, agens videtur agere *in distans*, nimirum ad extra, ubi non est; tum quia videtur a se accidens quoddam abjicere, quod evagetur extra ipsum, donec in patiens sese recipiat. Sed objectiones istæ haud ægrè solvi possunt.

Quod ad 1^{am} attinet, actionem *in distans* absolutè rejicimus, quia moventis ad mobile sit oportet contactus aliquis. Nam actio agentis patienti communicari debet; alioquin ab ipso non reciperetur. Porro ei communicari nequit, nisi agens patienti aliquo modo conjungatur (Cf. S. Th., 1^a, q. 8, a. 1, ad 3).

At dupliciter illa conjunctio fieri potest, nimirum præsentia *suppositi*, et præsentia *virtutis*. In 1° casu, agens substantiâ suâ *immediatè* patienti præsens est illudque tangit contactu quantitatis, aut saltem virtutis. — In 2° casu, agens patienti non *immediatè* præsens est substantialiter, sed per aliquod *medium* virtutem suam diffundit, donec ea perveniat ad patiens eique applicetur. Hac ratione sol præsens est terræ, quam suo calore recreat. Itaque actio ad extra actionem *in distans* non involvit.

Porro 2^a objectio satis inutilis est. Quippe actio *transiens* in eo non est posita, ut agens aliquod accidens a propria substantiâ abjiciat, ad illud patienti communicandum, sed in eo ut patiens ex potentiâ ad actum reducat. Patiens enim, si modo ab agente moveatur atque suscitetur, vim habet unde ex potentiâ transeat ad actum; e. g. discipulo vis inest quâ disciplinam acquirat, si incitetur a magistro, et ita de omni ente quod movetur.

193. Altera divisio actionis est in *instantaneam* et *successivam*. Prior fit subito ac sine motu, in eâque effectus simul